

## ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОДІЯННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЮРИДИЧНІЙ ОСОБИ

## FEATURES OF CAUSING MORAL DAMAGE TO A LEGAL ENTITY

Лисюк А.О., студентка III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Нікіта Д.Р., студент III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена дослідженню питання заподіяння моральної шкоди юридичній особі. Розглянуто підходи до визначення поняття моральної шкоди, з'ясовано, що сучасна судова практика виходить із індивідуально-соціального підходу до розуміння моральної шкоди, а моральну шкоду, завдану юридичній особі, варто розглядати в контексті соціального підходу. Цивільне законодавство України не регламентує поняття моральної шкоди, зважаючи на неможливість і недоцільність визначення його родових ознак, оскільки воно є морально-етичною категорією. Законодавче закріплення права юридичної особи на відшкодування завданої їй моральної (немайнової) шкоди досі залишається дискусійним питанням у теорії та практиці цивільного права. Однак законами України передбачено право юридичної особи на відшкодування моральної шкоди, завданої, зокрема, приниженням ділової репутації, поширенням недостовірної інформації, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням інших дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив діяльності.

Проаналізовано поняття ділової репутації як основного немайнового права юридичної особи, на підставі порушення якого виникає право на відшкодування моральної шкоди. Наголошено на відмінностях між відшкодуванням моральної шкоди та іншими способами захисту ділової репутації, зокрема спростуванням недостовірної інформації. Наголошено на наявності прогалини в чинному цивільному законодавстві в частині відсутності нормативного закріплення права юридичної особи на спростування недостовірної інформації як спеціального способу захисту ділової репутації. Констатовано, що відшкодування моральної шкоди може бути застосоване незалежно від задоволення інших позовних вимог юридичної особи.

Резюмується необхідність більш детального дослідження та напрацювання підходів до теоретичних понять у сфері заподіяння та відшкодування моральної шкоди юридичній особі.

**Ключові слова:** моральна шкода, юридична особа, ділова репутація юридичної особи, спростування недостовірної інформації, заподіяння моральної шкоди.

The article is devoted to the study of the issue of causing moral damage to a legal entity. Approaches to the definition of moral damage are considered, and it is determined that modern case law is based on an individual-social approach to understanding of non-pecuniary damage, and that moral damage caused to a legal entity should be considered in the context of social approach. The civil legislation of Ukraine does not regulate the definition of moral damage, given the impossibility and inexpediency of defining the generic features of this concept, as it is a moral and ethical category. Legislative consolidation of the right of a legal entity to compensation for moral (non-pecuniary) damage still remains a debatable issue in the theory and practice of civil law. However, the laws of Ukraine provide for the right of a legal entity to compensation for non-pecuniary damage caused, in particular, by humiliation of business reputation, dissemination of inaccurate information, disclosure of trade secrets, and other actions aimed at reducing prestige or undermining confidence in its activities.

The notion of business reputation as the basic non-property right of a legal entity is analyzed, on the basis of violation of which the right to compensation for moral damage arises. Differences between compensation for non-pecuniary damage and other ways to protect business reputation, including refutation of inaccurate information, were highlighted. Emphasis is placed on the existence of a gap in the current civil legislation in the absence of normative enshrinement of the right of a legal entity to refute inaccurate information as a special way to protect business reputation. It is stated that compensation for non-pecuniary damage can be applied regardless of the satisfaction of other claims of the legal entity.

The need for more detailed research and development of approaches to theoretical concepts in the field of causation and compensation for non-pecuniary damage to a legal entity is summarized.

**Key words:** moral damage, legal entity, business reputation of the legal entity, refutation of unreliable information, causation of moral damage.

Відшкодування моральної шкоди є порівняно новим інститутом у системі цивільного законодавства України, оскільки його норми було запроваджено Законом України «Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій» лише 6 травня 1993 року. Такий стан речей зумовлений, зокрема, тривалою відсутністю регулювання цього інституту у правовій системі радянського періоду, яка не передбачала можливості відшкодування моральної шкоди без завдання майнової шкоди [6, с. 81].

Нині можна говорити про кардинальну зміну підходів до цього інституту, а також відхід від застарілих правових позицій. Так, нормами чинного цивільного законодавства закріплене право як фізичних, так і юридичних осіб на відшкодування моральної шкоди. Принципово важливою в цьому контексті, на наш погляд, стала Постанова Великої Палати Верховного Суду (далі – ВС) від 01.09.2020 р. у справі № 216/3521/16-ц, у якій ВС відійшов від колишнього підходу, який полягав у застосуванні цього інституту виключно у випадках, передбачених договором або

законом, запровадивши практику безпосереднього застосування судами ст.ст. 16 та 23 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) як підстави для відшкодування особі моральної шкоди, оскільки саме факт завдання останньої «незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства» визначається як умова виникнення права на відшкодування немайнової шкоди [13].

Відповідно до п. 9 ч. 2 ст. 16 ЦК України відшкодування моральної шкоди є одним зі способів захисту цивільних прав та інтересів особи [2]. Право на відшкодування моральної шкоди також передбачене ст.ст. 32, 56 та 152 Конституції України і гарантується в частині захисту права на недоторканність приватного життя, забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок незаконних дій чи бездіяльності органів публічної влади або їх посадових чи службових осіб, а також актів і дій, що визнані неконституційними відповідно [1].

Порівняно з майновою, моральна шкода є більш складною правовою категорією, оскільки пов'язана зі сферою нематеріальних благ особи, які визначаються через морально-етичні поняття і підходи до їх розуміння. Щодо

відшкодування моральної шкоди юридичній особі, то це питання розглядається переважно в контексті моральної шкоди загалом, тобто поруч із заподіянням її фізичній особі. У зв'язку з цим необхідно дослідити особливості правового регулювання та судової практики заподіяння та відшкодування немайнової шкоди юридичній особі.

Насамперед варто зазначити, що ЦК України не встановлює дефініцію «моральна шкода», використовуючи казуїстичний спосіб викладу підстав відшкодування моральної шкоди. Так, відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [2]. Керуючись принципом, викладеним у Методичних рекомендаціях «Відшкодування моральної шкоди», затверджених листом Міністерства юстиції України від 13.05.2004 р. (далі – Методичні рекомендації), відповідно до якого «моральну шкоду не можна відшкодувати в повному обсязі, бо немає (і не може бути) точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи», можна зробити висновок, що такий підхід законодавця зумовлений, зокрема, неможливістю надати точне визначення поняття моральної шкоди, оскільки плюралізм її проявів на практиці унеможливило раціональність закріплення його в законодавстві [12].

Визначення моральної шкоди можна знайти у п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ВСУ) від 31.03.1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (далі – Постанова Пленуму № 4), відповідно до якого під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [3].

У доктрині виділяють три головні підходи до визначення немайнової шкоди: індивідуально-психічний (відповідно до нього моральна шкода полягає в моральних, психічних або фізичних стражданнях, які виявляються, зокрема, в порушенні психічного благополуччя та душевної рівноваги, переживаннях тощо) [5, с. 42; 7, с. 183]; індивідуально-соціальний (моральна шкода полягає в моральних, психічних чи фізичних стражданнях, змінах нормального психічного стану, які є наслідком порушення певних суб'єктивних прав людини) [8, с. 25; 9, с. 114]; а також соціальний, що буде розкритий далі. У сучасній судовій практиці переважає індивідуально-соціальний підхід, що можна побачити на прикладі конкретних рішень. Відповідно до правової позиції ВС у Постанові від 16.07.2020 р. у справі № 822/3180/15 «... сам факт визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень не є безумовною і достатньою підставою для стягнення з нього моральної шкоди. У кожному випадку позивач має обґрунтувати заподіяння йому такої шкоди, зокрема пояснити, в чому конкретно проявилось порушення його нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя...» [14].

Вважаємо, що моральну шкоду, завдану юридичній особі, слід розглядати саме з позиції соціального підходу до її розуміння. Так, соціальний напрям розкриває поняття немайнової шкоди із соціальної позиції, не беручи до уваги індивідуально-психічну сторону [10, с. 51]. Як індивідуально-психічний, так і індивідуально-соціальний підхід як поєднання двох інших, відштовхуються від поняття страждань різного виду, які не властиві юридичним осо-

бам через їхню правову природу. Ця теза співвідноситься, зокрема, з думкою деяких науковців про те, що «використання поняття «моральна шкода» стосовно юридичних осіб не відповідає змісту цього поняття, не узгоджується із загальноовизнаними уявленнями про юридичну особу як штучно створеного учасника правових відносин, якому не властиво переживання й емоційні відчуття» [11, с. 438]. На наш погляд, слід погодитися, що юридична особа як правова фікція не може зазнавати страждань у розумінні індивідуально-психічного підходу до тлумачення моральної шкоди. Тому під моральною шкодою, завданою юридичній особі, варто розуміти саме факт порушення її немайнових прав, зокрема права на недоторканність ділової репутації, а не заподіяння різного роду страждань.

Щодо проявів моральної шкоди, що може бути завдана юридичній особі, то ЦК України встановлює один із них у п. 4 ч. 2 ст. 23, відповідно до якого моральна шкода полягає у приниженні ділової репутації юридичної особи [2]. Варто зазначити, що Постанова Пленуму № 4, враховуючи зміст судової практики, розширює підстави, якими така шкода може завдаватися. Відповідно до п. 3 цієї Постанови під немайною шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності [3].

На нашу думку, центральним поняттям у визначенні права юридичної особи на відшкодування моральної шкоди є ділова репутація. Остання згідно з ч. 1 ст. 201 ЦК України є одним з особистих немайнових прав особи, а право на недоторканність ділової репутації юридичної та фізичної осіб закріплене у ст.ст. 94 та 299 ЦК України відповідно [2].

Так само, як і поняття «моральна шкода», законодавець не встановлює дефініцію ділової репутації. Відповідно до п. 4 Постанови Пленуму ВСУ від 27.02.2009 № 1 (далі – Постанова Пленуму № 1) «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» відсутність нормативного закріплення цього поняття, а також визначення честі та гідності фізичної особи пов'язане з тим, що «вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту». Згідно з цим пунктом під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб-підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їхньої підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин [4].

Вважаємо за необхідне також здійснити аналіз законодавства та судової практики щодо способів захисту ділової репутації юридичної особи внаслідок поширення недостовірної інформації про неї. Недостовірною вважається інформація, що не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені). Відповідно до Постанови Пленуму № 1 особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї недостовірної інформації, має право на такі способи захисту, як право на відповідь, спростування недостовірної інформації, відшкодування моральної шкоди тощо. Згідно з п. 3 цієї Постанови особа може обрати як загальний, так і спеціальний способи захисту свого права, визначені законом, який регламентує конкретні цивільні правовідносини [4]. Загальними визначаються способи захисту, встановлені главою 3 ЦК України, яка відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 94 поширюється, в тому числі, на юридичну особу в частині особистих немайно-

вих прав, що їй належать [2]. Однак такі способи захисту, як спростування недостовірної інформації, право на відповідь, заборона поширення інформації, належать до спеціальних способів захисту та законодавчо закріплені лише щодо фізичних осіб (ст.ст. 277 та 278 ЦК України). Незважаючи на це, судова практика виходить з аналогії закону щодо визначення правового статусу юридичної особи в контексті прав, що можуть їй належати. Так, відповідно до правової позиції ВС, викладеної у Постанові від 08.06.2021 у справі № 918/121/20, «за змістом ст. 91 ЦК України право на спростування недостовірної інформації, передбачене ст. 277 ЦК України, належить не лише фізичним, але й юридичним особам у передбачених законом випадках, у тому числі як способів судового захисту проти поширення інформації, що шкодить діловій репутації господарюючого суб'єкта (підприємця)» [15]. Аналогічний висновок містить низка рішень місцевих та апеляційних судів. Таким чином, можна дійти висновку про наявність прогалини у правовому регулюванні способів захисту особистих немайнових прав юридичної особи, які можуть заявлятися в позовній заяві разом із вимогою про відшкодування моральної шкоди.

У контексті порівняння спростування недостовірної інформації та відшкодування моральної шкоди як способів захисту немайнових прав юридичних осіб слід зауважити про ще одну відмінність. Відшкодування моральної шкоди відбувається на загальних підставах цивільно-правової відповідальності. Так, п. 5.1. Методичних рекомендацій встановлено, що відповідно до загальних підстав цивільно-правової відповідальності обов'язковому з'ясуванню в процесі вирішення спору про відшкодування моральної (немайнової) шкоди підлягають: наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням заподіювача та вини останнього в її заподіянні [12]. Згідно з ч. 1 ст. 1167 ЦК України моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених ч. 2 цієї статті [2]. Що стосується спростування недостовірної інформації, то обов'язок доведення факту порушення особистих немайнових прав у зв'язку з поширенням недостовірної інформації теж покладається на позивача. Однак відповідно до п. 18 Постанови

Пленуму № 1 обов'язок довести, що поширена інформація є достовірною, покладається саме на відповідача, а на позивача не покладається обов'язок доведення недостовірності такої інформації [4]. Окрім того, згідно з чинним законодавством не підлягають спростуванню оціночні судження, якими є висловлювання, що не містять фактичних даних, зокрема критика чи оцінка дій. Незважаючи на те, що оціночні судження не можуть бути предметом судового захисту, висловлення суб'єктивної думки у спосіб, що принижує ділову репутацію юридичної особи, може бути підставою для відшкодування моральної шкоди (п. 19 Постанови Пленуму № 1) [4].

Особливістю правового регулювання відшкодування моральної шкоди юридичній особі у зв'язку з поширенням недостовірної інформації є також те, що відповідно до ч. 2 ст. 94 ЦК України захист особистих немайнових прав юридичної особи у зв'язку із завідомо неправдивим повідомленням або неумисним повідомленням недостовірної інформації щодо її уповноваженої (посадової чи службової) особи про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» у порядку, передбаченому цим Законом, здійснюється в такому самому обсязі, що й особистих немайнових прав фізичних осіб [2]. Із цього випливає, що законодавство захищає немайнові права не лише юридичної особи як учасника цивільних правовідносин, але й її посадових осіб, оскільки ділова репутація останніх безпосередньо пов'язана з юридичною особою, учасниками (засновниками) якої вони є.

На основі викладеного можна дійти таких висновків. Незважаючи на наявність численних наукових напрацювань, що стосуються визначення поняття моральної шкоди, підстав і порядку її відшкодування та інших питань теоретичного характеру, є потреба в більш детальному дослідженні сфери заподіяння та відшкодування моральної шкоди юридичній особі. Цивільне законодавство України закріплює доволі обмежений підхід до визначення моральної шкоди, завданої юридичній особі. Отже, законодавець акцентує на захисті права на відшкодування моральної шкоди саме фізичної особи. Окрім того, слід відмежовувати відшкодування моральної шкоди від інших способів захисту ділової репутації юридичної особи, а також встановити у ЦК України право юридичної особи на спростування недостовірної інформації.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (дата звернення 17.12.2021).
3. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>.
4. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v\\_001700-09#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text).
5. Ромовська З.В. Спільні питання відшкодування моральної шкоди. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 5. С. 41–44.
6. Буханевич О.М. Умови виникнення зобов'язань із відшкодування моральної шкоди. *Університетські наукові записки*. 2019. № 3. С. 80–90. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap\\_2019\\_3\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2019_3_9).
7. Майстер І.П. Понятійний апарат компенсації моральної шкоди. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3. С. 180–187.
8. Шевченко Я.М. Відшкодування моральної шкоди: проблеми визначення, перспективи. *Юриспруденція, теорія і практика*. 2007. № 11. С. 2–6.
9. Гришук О.В. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 188 с.
10. Онищенко О.С. Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 20 с.
11. Селезень С.В. Правова категорія «моральна шкода» в сучасному суспільстві. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листопада 2013 р. Харків, 2013. 51 с.
12. Методичні рекомендації «Відшкодування моральної шкоди» : Лист Міністерства юстиції України від 13.05.2004 р. № 35-13/797 / Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v\\_797323-04#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_797323-04#Text) (дата звернення 17.12.2021).
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01.09.2020 р. у справі № 216/3521/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91644731>.
14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 16.07.2020 р. у справі № 822/3180/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90425178>.
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 08.06.2021 р. у справі № 918/121/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97559540>.